

POSTANOWIENIE
składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego

Dnia 22 marca 2013 r.

Sąd Najwyższy w składzie:

Prezes SN Tadeusz Ereciński (przewodniczący)
SSN Dariusz Dończyk
SSN Anna Owczarek (sprawozdawca)
SSN Krzysztof Pietrzykowski
SSN Maria Szulc
SSN Tadeusz Wiśniewski
SSN Kazimierz Zawada

na posiedzeniu niejawnym w Izbie Cywilnej
w dniu 22 marca 2013 r.,
przy udziale prokuratora Prokuratury Generalnej Jana Szewczyka,
na skutek zagadnienia prawnego przedstawionego
przez Rzecznika Praw Obywatelskich
we wniosku z dnia 3 października 2012 r.,

"Czy zastrzeżenie umowne, które uzależnia skutki czynności prawnej
od spełnienia świadczenia, może stanowić warunek w rozumieniu art.
89 kodeksu cywilnego?"

odmawia podjęcia uchwały.

Uzasadnienie

Rzecznik Praw Obywatelskich, na podstawie art. 60 § 2 ustawy z dnia 23 listopada 2002 r. o Sądzie Najwyższym (Dz. U. Nr 240, poz. 2052 ze zm., obecnie tekst jednolity Dz. U. z 2013 r., poz. 499) w zw. z art. 16 ust. 2 pkt 4 ustawy z dnia 15 lipca 1987 r. o Rzeczniku Praw Obywatelskich (tekst jednolity Dz. U. z 2001 r., Nr 14, poz. 147 ze zm.), wystąpił do Sądu Najwyższego z wnioskiem o rozstrzygnięcie w formie uchwały rozbieżności w wykładni art. 89 k.c., przez udzielenie odpowiedzi na pytanie czy zastrzeżenie umowne, które uzależnia skutki czynności prawnej od spełnienia świadczenia, może stanowić warunek w rozumieniu art. 89 kodeksu cywilnego.

Rzecznik wskazał, że art. 89 k.c. stanowi podstawę prawną i jednocześnie definicję warunku jako szczególnego zastrzeżenia, stanowiącego element czynności prawnej. Stwierdził, odwołując się do pojęcia tzw. warunków potestatywnych (*condiciones potestativae*), czyli zależnych od woli stron, których istota sprowadza się do uzależnienia skutku od określonego, świadomego zachowania strony danej czynności prawnej, że w orzecznictwie Sądu Najwyższego zarysowały się przeciwstawne kierunki interpretacyjne co do możliwości uznania zastrzeżenia, uzależniającego następstwa prawne od zdarzenia stanowiącego spełnienie świadczenia (wykonanie zobowiązania), za warunek w rozumieniu powyższego przepisu. W uzasadnieniu wniosku przytoczył judykaty, w których przyjęto, że zastrzeżenie - wskazujące, iż skutek czynności prawnej zależny od tego czy strona skorzysta z uprawnienia lub zechce zobowiązanie wykonać – w istocie prowadzi do uzależnienia powstania skutków prawnych czynności prawnej wyłącznie od woli stron i jako takie, stanowiąc element składowy treści zawieranej umowy, nie jest zdarzeniem zewnętrznym, przyszłym i niepewnym, stąd nie może być kwalifikowane jako warunek (art. 89 k.c.). Rzecznik wskazał, że Sąd Najwyższy w innych orzeczeniach opowiedział się za poglądem, że w ujęciu całościowym można mówić o zapłacie długu jako zdarzeniu niepewnym, które ujawnia się w przyszłości, gdyż na spełnienie świadczenia obok oświadczenia woli dłużnika składają się okoliczności faktyczne. Podkreślano w nich, że samo

spełnienie świadczenia należy traktować jako odrębne zdarzenie prawne, które niekoniecznie przybiera postać czynności prawnej i na pewno nie zależy wyłącznie od woli stron, oraz zakwestionowano możliwość uzupełniania warunku o cechy niewskazane w ustawie, w tym o zewnętrżność zdarzenia wobec czynności prawnej oraz jego niezależność od woli którejkolwiek ze stron.

W uzasadnieniu zapytania zwrócono uwagę, że rozbieżność co do wskazanej kwestii oraz wykładni przepisu art. 89 k.c. występuje także w wypowiedziach przedstawicieli nauk prawnych.

Zdaniem Rzecznika Praw Obywatelskich, istnieją ważne argumenty przemawiające w aktualnym stanie prawnym, za przyjęciem, że spełnienie świadczenia stanowi warunek w rozumieniu art. 89 k.c. Wskazał, że kwalifikując jako warunek zastrzeżenie umowy, które uzależnia powstanie jej skutków prawnych od spełnienia świadczenia, należy mieć na uwadze przede wszystkim zawartość normatywną wskazanego przepisu. Opowiedział się za poglądem, że decyduje ocena, odnoszona jedynie do dwóch wymagań, statuowanych we wskazanym przepisie, gdyż brak podstaw do wprowadzania innych cech warunku poza określonymi przez samego ustawodawcę. W ocenie Rzecznika Praw Obywatelskich instytucja warunku stanowi szczególny przejaw obowiązywania w ramach stosunków cywilnoprawnych zasady swobody umów, będącej pochodną konstytucyjnej zasady wolności gospodarczej (art. 22 Konstytucji RP), stanowiącej zasadę ustrojową i prawo podmiotowe, którego ograniczenia muszą czynić zadość kryterium z art. 31 ust. 3 Konstytucji RP. Wyjaśnienie istotnych wątpliwości interpretacyjnych powstałych na gruncie tego przepisu może - jego zdaniem - przyczynić się w znacznym stopniu do urzeczywistnienia zasady autonomii woli (wolności umów), poszanowania podmiotowości prawnej stron umowy, które świadomie warunkują skutki czynności prawnej (art. 30 Konstytucji RP), wzmocnić sferę samodzielności i aktywności uczestników obrotu, umożliwić im swobodę w dostosowywaniu się już w chwili dokonywania czynności prawnej do przewidywanych zdarzeń. Ukształtowanie jednolitego orzecznictwa będzie miało znaczenie dla prawidłowego funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości oraz skutecznej realizacji słusznych praw podmiotowych.

Prokurator Generalny opowiedział się za stanowiskiem, że zastrzeżenie umowne uzależniające skutki czynności prawnej od spełnienia świadczenia może stanowić warunek w rozumieniu art. 89 k.c.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Treść normatywna art. 89 k.c. obejmuje zarówno definicję legalną warunku jak i zasadę dopuszczalności dokonania czynności prawnej pod warunkiem oraz wyjątki od niej, które mogą wynikać z ustawy bądź właściwości czynności prawnej. Warunek w rozumieniu powyższego przepisu to składnik stosunku prawnego, mający formę postanowienia jako elementu czynności prawnej, który uzależnia jej skuteczność prawną od zdarzenia przyszłego i niepewnego. Postanowienie takie, nie konstytuując czynności, przybiera postać zastrzeżenia o znaczeniu *accidentale negotii*. Warunkowa czynność prawna skutkuje związaniem stron czynnością prawną dotąd, dopóki zdarzenie przyszłe i niepewne się nie ziści. Oznacza to, że oświadczenia stron są definitywne w chwili zawarcia umowy, tylko jej skuteczność zależna jest od spełnienia warunku. Okresowy stan zawieszenia kończy się ziszczeniem (lub nieziszczeniem) zdarzenia, co - od tego momentu i bezpośrednio - powoduje uzyskanie, zmianę lub utratę praw lub obowiązków przez strony umowy (skutek prospektywny). Treść przepisu art. 89 k.c. przewiduje tylko jeden podział warunków - według kryterium skutków czynności prawnych - a orzecznictwo i nauka prawa, w nawiązaniu do niego, posługuje się ich utrwalonym nazewnictwem jako zawieszających (ziszczenie się powoduje powstanie skutku) i rozwiązujących (ziszczenie się powoduje ustanie skutku). Treść oświadczenia woli zastrzegającego warunek zawieszający „Jeżeli zdarzy się X (fakt przyszły i niepewny) to nastąpi Y (skutek prawny)” oddala skuteczność spełnienia świadczenia, a zastrzegającego warunek rozwiązujący „Nastąpi Y pod warunkiem X” - wprowadza niepewność, czy całe świadczenie zostanie spełnione.

W części judykatów i publikacji, przytoczonych przez Rzecznika Praw Obywatelskich, odwoływano się do podziału warunków według pozaustawowego kryterium, tj. sprawczej przyczyny zdarzenia prawnego, od którego strony uzależniły skutki czynności prawnej. Wynika on z tradycji prawniczej i rozważań prawno - porównawczych przedstawicieli doktryny dotyczących innych systemów prawnych

(zwłaszcza prawa francuskiego). W oparciu o tę przesłankę wyróżnia się 3 grupy, tj. warunki zależne od przypadku (*condiciones causales*), od woli stron (*condiciones potestativae*), mieszane (*condiciones mixtae*) oraz szczególnego rodzaju zastrzeżenie tzw. warunek wolicjonarny (*si voluero*), niekiedy uznawany za podtyp warunku potestatywnego. Analiza uzasadnień orzeczeń sądów wskazuje, że kwalifikując oznaczone zastrzeżenia umowne oraz oceniając ich dopuszczalność, nie zawsze posługiwano się precyzyjną terminologią oraz niekonsekwentnie odróżniano podział warunków we wskazanych aspektach, co - jak się wydaje - legło u podstaw niektórych wątpliwości odnośnie do zajętogo przez nie stanowiska.

W założeniu dalszych rozważań zastrzec zatem należy, że są one oparte na akceptacji tych poglądów przedstawicieli nauki prawa, które przyjmują, że do warunków zależnych od woli stron (potestatywnych) nie można zaliczyć zastrzeżenia sprowadzającego się do stwierdzenia „jeżeli zechce/jeżeli zachcesz” w ogóle świadczenie spełnić, gdy dotyczy ono jednej ze stron danego stosunku prawnego, a świadczenie wynika z podstawowej treści stosunku prawnego. W istocie nie można go kwalifikować jako warunku, aczkolwiek, w nawiązaniu do rozwiązań prawa francuskiego i niemieckiego, w doktrynie i orzecznictwie zastrzeżenie takiej treści bywa określane jako warunek czysto-potestatywny, warunek woli lub wolicjonarny (*si voluero, si volet*), bądź warunek potestatywny „w ścisłym znaczeniu”. W omawianym wypadku bowiem zobowiązanie (oraz jego element w postaci wskazanego zastrzeżenia) nie powstaje („nie jest zaciągnięte”), gdyż skoro dłużnik nie złożył stanowczego oświadczenia woli odnoszącego się do swego świadczenia na rzecz wierzyciela, a jego wola w tym zakresie nie jest na przyszłość niczym ograniczona, czynność prawna w ogóle nie zostaje dokonana. Niewątpliwie do zastrzeżenia „jeżeli zechce/jeżeli zachcesz” zbliżone jest postanowienie uzależniające skuteczność umowy od wykonania przez jedną stronę jej obowiązku nałożonego tą umową, polegającego na świadczeniu głównym. Każdorazowo w indywidualnych okolicznościach danej sprawy niezbędne jest wówczas poczynienie ustaleń, czy istniała rzeczywista wola zaciągnięcia zobowiązania, a - po pozytywnym przesądzeniu tej kwestii - w dalszej kolejności

ustalenie treści i dokonanie wykładni złożonych oświadczeń woli dla ustalenia ich znaczenia oraz oceny skutków prawnych.

Sąd Najwyższy podziela stanowisko, że zakres pojęcia „warunek potestatywny” obejmuje szereg, znacząco odmiennych stanów faktycznych i prawnych. Odwołując się do niego, odróżnić bowiem należy sytuacje, gdy (1) zastrzeżenie dotyczy woli jednego z organów osoby prawnej (nie będącego organem zobowiązanym do jego wyrażenia na podstawie ustawy, gdyż wówczas w rachubę wchodzi warunek prawny), (2) warunek jest częściowo zależny od woli podmiotu zaciągającego zobowiązanie, a częściowo od innych niezależnych od niego okoliczności (wola jest jednym z elementów ziszczenia/nieziszczenia się warunku), (3) wola podmiotu zobowiązanego jest aktem inicjującym bieg zdarzeń, na których dalszy przebieg nie ma on wpływu, (4) warunek jest zależny od okoliczności, na które podmiot zobowiązany ma wprawdzie w jakimś zakresie wpływ, ale które nie odpowiadają cechom ustawowego warunku, (5) warunek zależy od wydania decyzji administracyjnej lub orzeczenia sądowego na wniosek (żądanie) stron umowy bądź osób trzecich, (6) warunek zależy od woli dłużnika, wierzyciela albo obu stron równocześnie (warunek potestatywny na korzyść dłużnika, wierzyciela bądź obu stron umowy). Zachowanie strony może zatem bezpośrednio lub pośrednio umożliwić/unieemożliwić spełnienie świadczenia.

Rzecznik Praw Obywatelskich, zgodnie z art. 60 § 2 ustawy z dnia 23 listopada 2002 r. o Sądzie Najwyższym, może wystąpić o rozstrzygnięcie rozbieżności w wykładni prawa jeżeli ujawnią się one w orzecznictwie sądów powszechnych, sądów wojskowych lub Sądu Najwyższego. Art. 16 ust. 2 pkt 4 ustawy z dnia 15 lipca 1987 r. o Rzeczniku Praw Obywatelskich stwierdza natomiast, że Rzecznik może zwracać się z wnioskami do Sądu Najwyższego o podjęcie uchwały mającej na celu wyjaśnienie przepisów prawnych budzących wątpliwości w praktyce lub których stosowanie wywołało rozbieżności w orzecznictwie. Hipotezy wskazanych norm nie pokrywają się, przy czym zakres uprawnień Rzecznika wynikających z ustawy regulującej jego status prawny i kompetencje jest szerszy, gdyż umożliwia również zwrócenie się o interpretację przepisów, co do których stosowania w praktyce lub orzecznictwie istnieje niepewność. W myśl art. 61 § 1 ustawy o Sądzie Najwyższym, jeżeli skład Sądu

Najwyższego uzna, że przedstawione zagadnienie wymaga wyjaśnienia, a rozbieżności - rozstrzygnięcia, podejmuje uchwałę, w przeciwnym razie odmawia jej podjęcia, a jeżeli podjęcie uchwały stało się zbędne - umarza postępowanie.

Jak podkreślono w orzecznictwie, obecne brzmienie art. 60 ustawy o Sądzie Najwyższym różni się w istotny sposób od art. 13 poprzednio obowiązującej ustawy o Sądzie Najwyższym, wskazującego, że przesłanką przedstawienia zagadnienia prawnego jest potrzeba wyjaśnienia przepisów prawnych, których stosowanie wywołało rozbieżność w orzecznictwie, podczas gdy obecnie chodzi o rozbieżność w orzecznictwie wymagającą wykładni prawa. Oznacza to, że nastąpiło wyraźne normatywne ograniczenie przedmiotowej dopuszczalności rozstrzygania przez Sąd Najwyższy abstrakcyjnych zagadnień prawnych, a podjęcie uchwały przez skład siedmiu sędziów Sądu Najwyższego dopuszczalne jest tylko w razie ziszczenia się przesłanek wynikających z art. 60 ustawy z dnia 23 listopada 2002 r. o Sądzie Najwyższym (por. postanowienie składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 20 czerwca 2012 r., III CZP 85/11, OSNC 2013, nr 3, poz. 37, postanowienie składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 22 września 2004 r., III CZP 25/04, OSNC 2005, nr 7-8, poz. 146, postanowienie składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 24 lutego 2006 r., III CZP 91/05, nie publ.).

Rozważenia wymaga zatem, czy powyższe przesłanki - w odniesieniu do wniosku Rzecznika Praw Obywatelskich - zostały spełnione w takim stopniu, jaki wymaga zajęcia stanowiska przez Sąd Najwyższy w formie uchwały w poszerzonym składzie. Podkreślić należy, że zagadnienie prawne zostało sformułowane w sposób bardzo ogólny. Warunek, jako konstrukcja prawna przewidziana przepisami części ogólnej kodeksu cywilnego, ma zastosowanie do wszystkich stosunków z zakresu prawa cywilnego, w tym prawnorzeczowych, zobowiązaniowych i spadkowych. Rzecznik odwołuje się jedynie do pojęć prawa zobowiązań, zatem wypowiedź Sądu Najwyższego zostanie ograniczona do jego granic przedmiotowych, pośrednio wyznaczających zakres wątpliwości. Rzecznik nie precyzuje jednak nawet tego czy wniosek dotyczy umów jednostronnie czy dwustronnie obowiązujących, przedmiotu zobowiązania w postaci świadczenia dłużnika w całości czy w części, podstawowego czy ubocznego, a w wypadku umów wzajemnych spełnienia świadczenia na której stronie ciążącego, czy tylko

tego świadczenia, którego źródłem jest umowa zawierająca zastrzeżenie, czy także świadczeń wynikających z innych stosunków zobowiązaniowych, czy warunek może być powiązany z terminem, czy wątpliwości co do kwalifikacji zastrzeżenia dotyczą obu rodzajów warunku (zawieszającego i rozwiązującego) objętego hipotezą art. 89 k.c., czy zastrzeżenie ma być rozumiane jako warunek potestatywny (w znaczeniu: zależny wyłącznie od woli strony), czy także mieszany (w znaczeniu: częściowo zależny od woli strony), czy także jako tzw. warunek woli *si voluero* (w znaczeniu przyjętym wyżej).

Umowy, będące najczęściej dwustronnymi czynnościami prawnymi, są podstawowym źródłem stosunków obligacyjnych. Ich stronami są wszyscy uczestnicy obrotu bez względu na status organizacyjnoprawny. Wątpliwa jest zatem zasadność większości argumentów konstytucyjnych powołanych przez Rzecznika Praw Obywatelskich. Zwrot "wolność działalności gospodarczej", zawarty w art. 20 Konstytucji RP, dotyczy wyłącznie osób fizycznych i instytucji niepublicznych, które korzystają z praw i wolności przysługujących człowiekowi i obywatelowi. Konsekwentnie, konstytucyjną gwarancją zakazu ograniczania wolności działalności gospodarczej w inny sposób jak ustawą i tylko ze względu na ważny interes publiczny, wynikającą z art. 22 Konstytucji RP, objęta jest tylko ta działalność gospodarcza, dla której materialną podstawą jest szeroko pojęta własność prywatna, a nie działalność prowadzona przez Państwo i różne instytucje publiczne z wykorzystaniem majątku Skarbu Państwa, innych państwowych osób prawnych lub mienia należącego do jednostek samorządu terytorialnego (por. wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 7 maja 2001 r., K 19/00, OTK-A2001, nr 4, poz.82). Przepisy powyższe mają charakter ustrojowy, statuuja istotę społecznej gospodarki rynkowej, z której wynika zasada wolności gospodarczej. Art. 30 Konstytucji określa natomiast zasadę godności człowieka, jako źródła wolności i praw człowieka i obywatela, której poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem władz publicznych.

Źródłem zobowiązań często są tzw. umowy warunkowe oraz jednostronne czynności prawne, zawierające zastrzeżenia uzależniające powstanie lub zakres ich następstw prawnych od woli lub działania (zaniechania) strony, w tym od spełnienia świadczenia, ale relatywnie rzadko na ich tle wytaczane są powództwa o udzielenie

ochrony prawnej. Motywacja przedstawionego zagadnienia prawnego nie powołuje się w ogóle na istnienie w praktyce obrotu prawnego trudności, wynikających z problemów interpretacyjnych przepisów kodeksu cywilnego dotyczących warunku. Zauważyć jednak należy, że być może wynika to z istnienia samodzielnych unormowań odnoszących się do, najczęściej występującej w obrocie powszechnym i konsumenckim, umowy sprzedaży a dotyczących zastrzeżenia przez sprzedawcę własności sprzedanej rzeczy ruchomej do uiszczenia ceny, sprzedaży na próbę albo z zastrzeżeniem zbadania rzeczy przez kupującego, z regułami interpretacyjnymi nakazującymi uznawać je, w razie wątpliwości, za zawarte pod warunkiem zawieszającym (art. 589 k.c., art. 592 § 1 k.c.). Zasada ochrony konsumenta, jako indywidualnego i ostatecznego nabywcy dóbr lub usług od profesjonalnego przedsiębiorcy, realizowana jest normą o charakterze *lex specialis*, gdyż art. 385³ pkt 8 k.c. wprost uznaje uzależnienie spełnienia świadczenia od okoliczności zależnych tylko od woli kontrahenta konsumenta za niedozwolone postanowienie umowne. Jej stosowanie doprowadziło ponadto do eliminacji szeregu innych warunkowych postanowień umów, zakwalifikowanych jako klauzule niedozwolone, z praktyki obrotu konsumenckiego. Przewidziane w art. 89 *in princ.* k.c. ograniczenia ustawowe warunku odwołują się wprost do przepisów przewidujących taki zakaz albo do właściwości czynności prawnej. Z kolei art. 94 k.c. uznaje za warunek zabroniony jedynie zastrzeżenia niemożliwe, przeciwne ustawie lub zasadom współżycia społecznego.

Nie jest możliwe sporządzenie katalogu warunkowych czynności prawnych. W obrocie powszechne są ugody wskazujące zasady rozliczeń i zwolnienia z długu w części pod warunkiem uiszczenia oznaczonej części długu lub spełnienia innego świadczenia. Praktyka potwierdza zawieranie umów przedwstępnych pod warunkiem (w tym spełnienia świadczenia w postaci zapłaty całości lub części ceny najczęściej w oznaczonym terminie, bądź świadczeń obu stron odnoszących się do różnych zdarzeń), dokonywanie czynności jednostronnych pod warunkiem (wypowiedzenie stosunku prawnego, odstąpienie od umowy). Zawierane są mniej lub bardziej sformalizowane porozumienia negocjacyjne zawierające zobowiązania do zawarcia umowy pod warunkiem, umowy opcyjne uzależniające powstanie lub skuteczność stosunku cywilnoprawnego od jakiegoś zdarzenia albo od

oświadczenia woli jednej ze stron (obecnie przeważa pogląd, że nie są to umowy pod warunkiem zawieszającym że nabywca opcji wykona przysługujące mu uprawnienie, gdyż nie ma skutku bezskuteczności w wypadku nieskorzystania z opcji). Często występują w obrocie umowy powiązane, łącznie służące osiągnięciu tego samego celu, gdy powstanie stosunku zobowiązaniowego (skuteczności jednej z umów) zależne jest od skuteczności innej, zatem dochodzi do warunku w znaczeniu technicznoprawnym (umowy sprzedaży lub świadczenia usług a umowa o kredyt konsumencki, umowa kredytu i umowa ubezpieczenia, umowy kompensacyjne, umowy zabezpieczające) a powiązanie ma charakter warunku zawieszającego zawartego w treści wszystkich lub niektórych umów. Możliwe również powiązanie między poszczególnymi świadczeniami w oddzielnych stosunkach zobowiązaniowych w ramach zespołu umów równorzędnych (np. uzależnienie spełnienia świadczenia od spełnienia świadczenia na rzecz wierzyciela przez inny podmiot w innym powiązanym stosunku prawnym).

W obrocie gospodarczym znaczącą rolę odgrywają tzw. umowy ofertowe, umowy kompensacyjne (w tym z udziałem osób trzecich). Dostrzegalne jest wprowadzanie różnych rozwiązań prawnych w zakresie czynności powierniczych o szczególnym sprzężeniu konstrukcji prawnorzeczowej i obligacyjnej, gdy cel dokonywanego rozporządzenia rzeczą jest podporządkowany realizacji innych zamierzeń stron, wynikających z istniejących między nimi powiązań obligacyjnych (m.in. przewłaszczenie na zabezpieczenie). Być może następstwem dostosowania się do części poglądów orzecznictwa i doktryny - wskazujących na niezbedność elementu zewnętrznego warunku w stosunku do czynności, niemożność całkowitego uzależnienia od woli jednej ze stron stosunku prawnego – jest dublowanie jako samodzielnych, choć w oczywisty sposób powiązanych, czynności prawnych obejmujących umowy kredytu i umowy zabezpieczające (przewłaszczenie na zabezpieczenie, przelew wierzytelności na zabezpieczenie), udzielanie przez dłużników przy zawieraniu umowy pożyczki pełnomocnictw na rzecz wierzycieli do dokonywania czynności prawnych rozporządzających (pełniących w istocie funkcje warunkowych zabezpieczeń lub zapłaty).

Analiza judykatów Sądu Najwyższego potwierdza wprawdzie, że stanowisko co do dopuszczalności zastrzeżenia, uzależniającego następstwa prawne od

zdarzenia stanowiącego spełnienie świadczenia (wykonanie zobowiązania) i odnoszenia go do pojęcia warunku w rozumieniu przepisu art. 89 k.c., ewoluowało i nie zawsze było konsekwentne ale nie uzasadnia to wniosku, że obecnie występują rozbieżności w wykładni prawa.

W pierwszym rzędzie wskazać należy, że źródłem wątpliwości judykatury było odwoływanie się do nie mającego oparcia w przepisach, dogmatycznego podziału warunków na zależne od przypadku, od woli stron, mieszane oraz szczególnego rodzaju zastrzeżenie *si voluero*, przy czym odróżnienie tego ostatniego i warunku zależnego od woli stron (potestatywnego) nie było w pełni konsekwentne. Jednocześnie w części orzeczeń podjęto próbę zsynchronizowania podziału warunków według kryterium skutków czynności prawnych oraz według kryterium sprawczej przyczyny zdarzenia prawnego, od którego strony uzależniły skutki czynności prawnej, co doprowadziło do nieuzasadnionej próby uzupełniania cech normatywnych warunku, wskazanych w art. 89 k.c., o dalsze elementy, tj. zewnętrżność i niezależność od woli strony, obciążonej obowiązkiem świadczenia. Taka wykładnia, jako wprowadzająca pozaustawowe przesłanki połączone z sankcją nieważności czynności prawnej, trafnie została zakwestionowana w późniejszym orzecznictwie (por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 26 września 2007 r., IV CSK 118/07, OSP 2008, nr 12, poz. 125) wskazującym, że spełnienie świadczenia (zapłata długu) nie zawsze jest zdarzeniem całkowicie zależnym od woli dłużnika, a wobec braku w ustawie innych konstytutywnych cech warunku zachodzi wątpliwość, czy można uzupełniać wymagania warunku o zewnętrżność zdarzenia przyszłego i niepewnego w stosunku do treści czynności prawnej, oraz o niezależność nastąpienia (nie nastąpienia) zdarzenia od woli którejkolwiek ze stron.

Zwraca uwagę odmiennność sytuacji faktycznych, definiowanych jako warunek potestatywny i następnie ocenianych w aspekcie przesłanek warunku normatywnego (art. 89 k.c.), w sprawach, w których dotąd wypowiadał się Sąd Najwyższy. Przypisywanie uogólniającego charakteru jego stanowisku wyrażonemu w konkretnej sprawie nie zawsze zatem jest uzasadnione.

Kolejna przyczyna wątpliwości dotyczyła tego, czy w ogóle można kwalifikować jako warunek zdarzenie polegające na wykonaniu/niewykonaniu przez dłużnika zobowiązania, skoro treścią czynności prawnej jest zobowiązanie do spełnienia świadczenia a nie samo spełnienie. Świadczenie jest przedmiotem stosunku zobowiązaniowego, którego treść wyznaczają obok woli stron przepisy kodeksu cywilnego, w tym art. 56 k.c. wskazujący, że czynność prawna wywołuje nie tylko skutki w niej wyrażone, ale i wynikające z ustawy, z zasad współżycia społecznego i z ustalonych zwyczajów. Polega ono na zachowaniu dłużnika, zgodnym z treścią zobowiązania obejmującym uprawnienia wierzyciela i odpowiadające im obowiązki dłużnika, zaspakajającym podlegający ochronie interes wierzyciela. Treścią czynności prawnej kreującej umowę jest zatem zobowiązanie do spełnienia świadczenia, a nie samo jego spełnienie. W jednym z ostatnich orzeczeń Sąd Najwyższy wskazał wprost, że treścią czynności prawnej objęte jest samo zobowiązanie do spełnienia świadczenia, a nie akt wykonania umowy, zatem odpowiada on cechom warunku w rozumieniu art. 89 k.c. (por. wyrok z dnia 17 marca 2011 r., IV CSK 358/10, OSNC 2011, nr 12, poz. 136).

Wymaga podkreślenia fakt, że problemy w zakresie kwalifikacji oznaczonych postanowień umów jako warunków i ich dopuszczalności wystąpiły zaledwie w kilku kategoriach spraw, w szczególności dotyczących umów kredytu i pożyczek powiązanych z zabezpieczeniami (o charakterze fiducjarnym), zbywania wierzytelności (zwykle umową sprzedaży), których następstwem był przelew wierzytelności. Wątpliwości dotyczyły zwłaszcza czynności powierniczych, w których cel dokonywanego rozporządzenia rzeczą był wyraźnie podporządkowany realizacji celu wynikającego z powiązań obligacyjnych istniejących między stronami, z uwagi na relacje zachodzące między stosunkami prawnorzeczowymi i obligacyjnymi, różnie oznaczony zakres zobowiązań, w tym zwrotnych. Sporne zagadnienie, czy przeniesienie praw rzeczowych na zabezpieczenie wierzytelności ze zobowiązaniem do zwrotnego ich przeniesienia w wypadku jej zaspokojenia ze skutkiem umorzenia zobowiązania (przewłaszczenie na zabezpieczenie) jest czynnością dokonaną pod warunkiem oraz zapłata przez dłużnika jest warunkiem w rozumieniu art. 89 k.c., czy dochodzi do bezwarunkowego przeniesienia praw na wierzyciela z jednoczesnym

zobowiązaniem go pod warunkiem uiszczenia w terminie długu do powrotnego przeniesienia rozstrzygano różnie. W wyroku z dnia 27 czerwca 1995 r., I CR 7/95 (OSNC 1995, nr 12, poz. 183), Sąd Najwyższy uznał, że bank zobowiązał się do zwrotnego przeniesienia własności pod warunkiem zawieszającym i wskazał, że zapłata długu jest czymś więcej niż oświadczeniem woli, gdyż na stan zapłaty składają się obok woli dłużnika także inne okoliczności faktyczne, tworzące razem stan odpowiadający pojęciu warunku jako niepewnego zdarzenia, które ujawnią się w przyszłości. W wyroku Sądu Najwyższego z dnia 29 maja 2000 r., III CKN 246/00 (OSNC 2000, nr 11, poz. 213) przyjęto, że umowa przeniesienia własności nieruchomości na zabezpieczenie spłaty kredytu, w której kredytodawca zobowiązał się do przeniesienia z powrotem na kredytobiorcę własności tej nieruchomości niezwłocznie po spłacie kredytu, nie jest umową o przeniesienie własności nieruchomości zawartą pod warunkiem (art. 157 § 1 k.c.), gdyż na stan zapłaty składa się wola dłużnika oraz inne okoliczności faktyczne, tworzące razem stan odpowiadający pojęciu warunku jako niepewnego zdarzenia, które ujawnią się w przyszłości. Zabezpieczenia służące wykonalności zaciągniętego zobowiązania tworzą układ stosunków prawnych o określonej całości. Charakter akcesoryjny zabezpieczeń rzeczowych, ścisły związek z wierzytelnością, jest ich cechą strukturalną, która nie pozwala na traktowanie zabezpieczeń jako czynności prawnych warunkowych czy terminowych. Z tych względów Sąd stwierdził, że zdarzenia powodowane zachowaniem dłużnika, należącym do wykonania zobowiązania, nie mogą być oceniane jako pochodzące z zewnątrz stosunku zabezpieczenia, a zobowiązania pozwanego wierzyciela do przywrócenia do stanu poprzedniego stosunków własnościowych niezwłocznie po spłaceniu przez dłużników kredytu nie można kwalifikować jako wprowadzonego do umowy rozporządzającej uzależnienia ustania skutku rzeczowego od wymienionego zdarzenia, tj. jako warunku rozwiązującego w rozumieniu art. 89 k.c. Stan wygaśnięcia wierzytelności jest przesłanką, której powstanie daje dłużnikowi uprawnienie do żądania od wierzyciela spełnienia, uzasadnionego zobowiązaniem, obowiązku złożenia oświadczenia woli o przeniesieniu na niego z powrotem własności nieruchomości w ramach umowy czysto zobowiązującej. Z kolei w wyroku Sądu Najwyższego z dnia 8 marca 2002 r. (III CKN 748/00, OSNC 2003,

nr 3, poz. 33) wyrażono pogląd, że przewłaszczenie nieruchomości na kredytodawcę wraz z jego zobowiązaniem się do przeniesienia własności tej nieruchomości na kredytobiorcę w razie terminowej spłaty kredytu, nie narusza art. 157 § 1 w związku z art. 58 § 1 i art. 94 k.c., gdyż jedna umowa może wywołać zróżnicowane skutki, występujące na płaszczyźnie prawnorzeczowej i zobowiązaniowej. Właścicielem nieruchomości po zawarciu umowy w formie przepisanej (art. 158 k.c.) stał się bank, ale ze sfery zobowiązaniowej (*pactum fiduciae*) wynikają uprawnienia pozwanych do żądania zwrotu przewłaszczonych rzeczy istniejące pod warunkiem, zgodnym jednak z art. 157 § 2 k.c. Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 26 września 2007 r. (IV CSK 118/07, OSP 2008, nr 12, poz. 125) wydane zostało w stanie faktycznym, w którym uczestnicy dokonali przeniesienia na zabezpieczenie wierzytelności wnioskodawców udziału w prawie użytkowania wieczystego gruntu i własności budynku, a strony uzgodniły powrotne przeniesienie tych praw na uczestników postępowania pod warunkiem zwrotu pożyczek wraz z odsetkami według określonego harmonogramu oraz pod warunkiem wywiązywania się dłużników z odrębnie zawartego porozumienia. Sąd Najwyższy przyjął, że każde zdarzenie, które jest "przyszłe i niepewne", może według treści art. 89 k.c. stanowić warunek, w szczególności dotyczy to wykonania bądź niewykonania zobowiązania przez dłużnika. Roszczenie o zwrotne przewłaszczenie jest "roszczeniem warunkowym" w rozumieniu art. 19 ust. 3 u.k.w.h., a chwila zaspokojenia wierzyciela, najdalej w uzgodnionej przez strony dacie spełnienia świadczenia, stanowi zarazem termin wymagalności roszczenia o zwrotne przewłaszczenie, skoro bowiem umarza się zabezpieczona wierzytelność, to dochodzi do ziszczenia się warunku zawieszającego, a dalsze trwanie zabezpieczenia staje się bezprzedmiotowe. Kolejną grupą stosunków zobowiązaniowych były umowy zbycia wierzytelności, na ogół umową sprzedaży. Pogląd, że w umowach, w których następstwem zbycia był przelew wierzytelności pod warunkiem rozwiązującym, że nabywca zapłaci cenę, a w braku zapłaty umowa utraci moc, można zastrzec zarówno warunek rozwiązujący jak i zawieszający przyjęto w wyroku Sądu Najwyższego z dnia 17 marca 2011 r. (IV CSK 358/10, OSNC 2011, nr 12, poz. 136), a że nie jest warunkiem umowy przelewu wierzytelności zapłata ceny przez nabywcę w wyroku Sądu Najwyższego

z dnia 5 stycznia 2005 r. (II CK 343/04, niepubl.). Zgodnie natomiast uznano, że w wypadku powierniczego przelewu wierzytelności w celu jej ściągnięcia (inkasa), dopuszczalne jest powrotne przejście pod warunkiem rozwiązującym, w wyrokach Sądu Najwyższego z dnia 21 października 1999 r. (I CKN 111/99, OSNC 2000, nr 4, poz. 82), z dnia 9 października 2003 r. (V CK 285/02, niepubl.), z dnia 23 lutego 2011 r. (V CSK 277/10, OSNC Zb. dodatkowy 2012, nr A).

Istotne znaczenie dla judykatury miały poglądy wyrażone w jednostkowych stanach faktycznych. W sprawie dotyczącej odmowy dokonania czynności notarialnej w związku ze stwierdzeniem sprzeczności z prawem oświadczenia najemcy o zobowiązaniu się do wydania wynajmującemu budynku w terminie 14 dni od rozwiązania umowy najmu i poddaniu się, co do tego obowiązku egzekucji Sąd Najwyższy postanowieniem z dnia 5 marca 1999 r. (I CKN 1069/98, OSNC 1999, nr 9, poz. 160) stwierdził, że jeżeli powstanie lub ustanie skutków czynności prawnej uzależnione jest wyłącznie od woli stron, to takie zastrzeżenie, jako objęte treścią czynności prawnej, nie może być kwalifikowane jako warunek w rozumieniu art. 89 k.c. W motywach wskazano, że skutek w postaci rozwiązania umowy zależy od tego, czy jedna ze stron wypowie umowę najmu z zachowaniem okresu wypowiedzenia lub wynajmujący wypowie umowę najmu bez zachowania okresu wypowiedzenia, zatem uzależniony jest wyłącznie od woli stron, co oznacza, że zastrzeżenie, od którego zależy skutek czynności prawnej, jest elementem składowym treści umowy najmu, a nie zdarzeniem zewnętrznym, przyszłym i niepewnym. Orzeczenie to poddano krytyce w doktrynie. Wskazany w nim kierunek interpretacyjny został jednak zaakceptowany w wyrokach Sądu Najwyższego z dnia 5 czerwca 2002 r., II CKN 701/00, OSP 2003, nr 10, poz. 124; z dnia 11 października 2002 r., I CKN 1044/00, niepubl.; z dnia 10 kwietnia 2003 r., II CKN 1335/00, OSN-IC 2003, nr 10, s. 34; z dnia 19 lutego 2004 r., IV CK 69/03, niepubl.; z dnia 10 czerwca 2005 r., II CK 712/04, niepubl.; z dnia 24 czerwca 2004 r., V CK 799/04, niepubl. Odmienne i trafne stanowisko zajęto w wyrokach Sądu Najwyższego z dnia 26 września 2007 r. (IV CSK 118/07, OSP 2008, nr 12, poz. 125) oraz z dnia 17 marca 2011 r. (IV CSK 358/10, OSNC 2011, nr 12, poz. 136) w których wskazano, że spełnienie świadczenia może być warunkiem w rozumieniu art. 89 k.c., gdyż zapłata nie zawsze jest zdarzeniem całkowicie

zależnym od woli dłużnika. Podkreślono także, dzieląc stanowisko zawarte w wyrokach Sądu Najwyższego z dnia 8 marca 2002 r., III CKN 748/00 (OSNC 2003, nr 3, poz. 33), z dnia 9 października 2003 r., V CK 285/02 (niepubl.), z dnia 26 września 2007 r., IV CSK 118/07 (OSP 2008, nr 12, poz. 125), że dodawanie dalszych cech, jak zewnętrzność w stosunku do czynności prawnej oraz niezależność jego wystąpienia lub niewystąpienia od woli stron, jest nieuprawnionym uzupełnieniem hipotezy przepisu. Jedno rozstrzygnięcie zapadło w sprawie dotyczącej umowy kompensacyjnej (wyrok z dnia 20 września 2007 r., II CSK 241/07, niepubl.). Pozytywnie co dopuszczalności zastrzeżenia warunku w jednostronnej czynności prawnej (wypowiedzenie umowy) Sąd Najwyższy wypowiedział się w wyroku z dnia 29 kwietnia 2009 r. (II CSK 614/08, OSNC 2010, nr 2, poz. 32). W kilku orzeczeniach Sąd Najwyższy opowiedział się za możliwością łączenia warunku i terminu (por. wyroki z dnia 5 marca 1999 r., I CKN 1069/98, OSNC 1999, nr 9, poz. 160; z dnia 20 września 2007 r., II CSK 241/07, niepubl.; z dnia 26 września 2007 r., IV CSK 118/07, OSP 2008, nr 12, poz. 125).

Zauważyć ponadto trzeba, że nie można traktować jako reprezentatywnego stanowiska Sądu Najwyższego ubocznego przytaczania, w uzasadnieniach części orzeczeń dotychczasowych poglądów judykatury, nie połączonego z zajęciem samodzielnego stanowiska co od tych kwestii wobec nie zakwalifikowania w ogóle danego postanowienia umowy jako warunku, stwierdzenia braku bądź nieważności umowy, lub przy wątpliwościach co do kwalifikacji stosunku prawnego (por. wyroki z dnia 5 czerwca 2002 r., II CKN 701/00, OSP 2003, nr 10, poz. 124; z dnia 10 kwietnia 2003 r., III CKN 1355/00, niepubl.; z dnia 10 czerwca 2005 r., II CK 712/04, niepubl.; z dnia 31 marca 2005 r., V CKN 490/04, niepubl.; z dnia 13 stycznia 2011 r., III CSK 116/10, niepubl., z dnia 4 kwietnia 2012 r., I CSK 359/11, niepubl.).

Sąd Najwyższy, podsumowując powyższe rozważania, stwierdza że w przeszłości wystąpiła pewna różnica poglądów orzecznictwa, jednakże dotyczyła ona znacznego okresu czasu i w zasadzie kilku rodzajów stosunków zobowiązaniowych, zwłaszcza recypowanych do porządku prawnego po zmianie ustroju społeczno-gospodarczego. Obecnie - w zasadzie - praktyka orzecznicza, wytyczona judykatami Sądu Najwyższego, jest ukształtowana i zgodna.

Rozbieżności występujące poprzednio były zresztą nie tyle wynikiem zasadniczych różnic ocen stanu prawnego, ile pewnych problemów definicyjnych i nie zawsze adekwatnego nawiązywania do konstrukcji normatywnych oraz doktrynalnych. Prawo cywilne, jako prawo prywatne, reguluje relacje zachodzące między autonomicznymi podmiotami pozostającymi względem siebie w pozycji równorzędnej, których uprawnieniem jest kształtowanie między sobą stosunków cywilnoprawnych i tylko wyjątkowo może ograniczać w interesie publicznym ich samodzielność. Doktryna prawnicza wręcz postuluje dyrektywę interpretacyjną opowiadającą się za uznaniem, poza wyjątkami, przepisów prawa cywilnego jako wyznaczających normy o charakterze względnie obowiązującym. Nie można nie dostrzec, że strony dokonujące czynności prawnej często są zainteresowane takim kształtowaniem jej skutków, które uwzględnią przyszły możliwy przebieg zdarzeń, istotny dla realizacji zamierzonych celów, a przyjęcie zastrzeżeń może zapewnić relacjom zachodzącym między nimi niezbędną elastyczność. Skutki dopuszczenia szeroko pojętego warunku są nie do przecenienia, gdyż strony – swobodnie kształtując stosunek prawny - mogą określić jego treść z uwzględnieniem indywidualnych interesów, przesunąć w czasie skutki czynności prawnej, uzależniając je od określonych okoliczności (wystąpienia/niewystąpienia określonego zdarzenia).

Brak argumentów natury dogmatycznej i aksjologicznej dla ograniczania zasady autonomii stron oraz swobody umów w zakresie wykraczającym poza przesłanki określone przepisem art. 353¹ k.c. Konsekwentnie należy opowiedzieć się za dominującym stanowiskiem judykatury, że - co do zasady - dopuszczalne jest dokonanie czynności prawnej zawierającej zastrzeżenie, że jej skutek zależy od skorzystania z uprawnienia lub woli wykonującego zobowiązanie a zdarzenie zależne od zachowania strony polegać może na spełnieniu/niespełnieniu świadczenia objętego treścią zobowiązania spełnienia świadczenia. Podlegają one jednak ocenie w płaszczyźnie przesłanek wyznaczonych treścią art. 353¹ k.c., która obejmuje także badanie w aspekcie normatywnej konstrukcji warunku przewidzianej w art. 89 k.c. W obecnym stanie prawnym nie ma podstaw do wprowadzania pojęcia warunku potestatywnego w rozumieniu przyjętym w nauce prawa oraz do poszerzania zakresu wymagań warunku oznaczonych w przepisie art. 89 k.c.

Stanowisko to nie koliduje z wartościami chronionymi porządkiem prawnym, który zapewnia swobodę kształtowania stosunków umownych, zakazując jedynie jej nadużywania.

De lege lata brak również podstaw do wprowadzenia wymagania powiązania warunku potestatywnego z terminem, który przewiduje projekt kodeksu cywilnego, przygotowany przez Komisję Kodyfikacyjną Prawa Cywilnego. Propozycja nowego brzmienia art. 128 § 1 k.c. sformułowana jest następująco: „Jeżeli ziszczenie się warunku zależy wyłącznie od woli jednej ze stron i w umowie nie określono terminu, z upływem którego warunek ma się ziścić, druga strona może wyznaczyć rozsądny termin, po jego bezskutecznym upływie uważa się, że warunek się nie ziścił”.

Sąd Najwyższy zauważa poza tym, że jednoznaczne rozstrzygnięcie zagadnienia prawnego przedstawionego przez Rzecznika Praw Obywatelskich w zasadzie nie jest możliwe, gdyż problem jest złożony, dotyczy znacząco różnych stanów faktycznych i prawnych, uogólniona wypowiedź Sądu Najwyższego w kategoriach potwierdzenia lub zaprzeczenia wprowadzałaby w błąd, a opatrzona szeregiem dodatkowych wyjaśnień i zastrzeżeń stałaby się nieczytelna i mogłaby wywołać dalsze wątpliwości interpretacyjne. Samoistne problemy występujące w danym stosunku zobowiązaniowym powinny być rozwiązywane nie abstrakcyjnie, a w okolicznościach faktycznych indywidualnej sprawy z uwzględnieniem jego właściwości (natury).

Z przytoczonych względów Sąd Najwyższy na podstawie art. 61 § 1 ustawy z dnia 23 listopada 2002 r. o Sądzie Najwyższym odmówił podjęcia uchwały.